

*Prof. dr Miodrag Jovanović**

ONCE UPON A TIME IN EČKA

Osvrt na knjigu: Tibor Varadi, *Dogodilo se u Ečki – Dokumentarni roman*, Prevod s mađarskog Arpad Vicko, Akademska knjiga, Novi Sad, 2019.

*„Nestao je kasnije i poslednji trag stvarnosti,
ostala je samo priča.“*

(Bela Hamvaš, *U izvesnom smislu*)

Fraza „Once upon a time“ je dobro poznata i onima kojima engleski nije maternji jezik. Tom frazom često počinju bajke ili narodne priče i predanja o nekim davnašnjim događajima i ljudima. Iako naslov najnovijeg literarnog dela akademika Tibora Varadija sugeriše da se u knjizi pripoveda o nečemu što se „dogodilo“ u Ečki, a to se potkrepljuje i žanrovskom odrednicom „dokumentarni roman“, čitalac vrlo brzo oseti da je izmešten iz koordinata stvarnih dešavanja i da je situiran u jednu veliku koloritnu priču. Baš kao što primećuje Bela Hamvaš, na čiju misao iz zaglavlja ovog osvrtu upućuje sam autor u knjizi (str. 143). Često je vreme ono što stvarnost neosetno pretvara u priču. Vremenski okvir za radnju ovog dokumentarnog romana je postavljen u rasponu od kraja devetnaestog do polovine dvadesetog veka, a zapleti o kojima se govori pohranjeni su u ečanskim sudskim spisima iz arhive advokatske kancelarije Varadi. Stoga čitaocu odmah postaje jasno da je reč o pokušaju rekonstrukcije nekih života i sudbina, čiji su fragmenti zabeleženi u pravničkim podnescima i odlukama, u meri u kojoj su bili relevantni za procese koji su se vodili pred tadašnjim sudovima.

Već bruceš prava nauči koliki je značaj vremena u pravu. Na primer, brzo se upozna s činjenicom da je najveći broj rokova prekluzivnog karaktera ili da krivično gonjenje zastareva posle nekog vremena čak i za

* Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
e-mail: miodrag@ius.bg.ac.rs

vrlo teške prestupe. Nauči sveže upisani student prava još i to da se pravne radnje preduzimaju u striktno predviđenim vremenskim okvirima prvenstveno stoga da bi se zaštitila vrednost pravne sigurnosti. Ono što budući pravnik, međutim, ne sazna na svojim predavanjima – jer to znanje pripada pre domenu psihologije – ali ga život, svejedno, o tome docnije podučiti, jeste da postoje i drugi valjani razlozi zašto je to tako. Naime, što je protok vremena veći, naš um se sve više poigrava s nama, tako što sirovu građu davnašnjih događaja prerađuje na najrazličitije načine, otvarajući tako pitanje verodostojnosti naše predstave o tome šta se jednom uistinu zbilo.¹ Protok vremena ume da bude još fatalniji ako je reč o isečku nekog posebno dramatičnog istorijskog perioda, kakav je svetski rat, nastanak ili nestanak države, koji svojim značajem teži da izbriše tragove o naizgled trivijalnim pojedinostima individualnih sudbina. U takvim situacijama, od sve manje pomoći je to što praznine koje ostaju u stvarnosti pravnici rutinski popunjavaju u svetu prava sredstvima dokazivanja (str. 81). Pomenuti kontekst čini da se, recimo, nijedno svedočenje više neće smatrati dovoljno kredibilnim.

Dnevnički zapisi, u tom pogledu, pomažu. Iako su i oni neretko sačinjeni od beležaka kojima njihov autor sveža životna iskustva provlači kroz optiku subjektivnog doživljaja, oni ipak predstavljaju znatno pouzdaniji zapis o nekom događaju ili dogodovštini. Arhiv advokatske porodice Varadi nije tek puki zbir spisa predmeta, već je i svojevrsni dnevnik jednog dugotrajnog vremenskog perioda. Na takav zaključak upućuju već uvodne stranice knjige, na kojima nas njen autor upozna ne samo sa ečanskim predmetima već i sa intimnim porodičnim svedočanstvima kao što su, na primer, pismo pradede upućeno svom sinu, autorovom dedi (str. 23) ili „sveščica“ sa imenima zvanica na dedinom rođendanu i imendanu (str. 25). Ti predmeti i zabeleške, koji striktno govoreći ne pripadaju spisima predmeta, pomažu često autoru u svom naumu da „pravno relevantne činjenice“ nadogradi konstrukcijom šireg društvenog okvira u kojem se

1 Polazeći od pretpostavke da su ljubitelji dobre knjige po pravilu i filmofili, nek mi bude dopušteno da skrenem pažnju na dva skorija filmska ostvarenja koja se na različite načine bave upravo ovom temom. Prvo je film *The Tale*, rediteljke Dženifer Foks, koji je baziran na njenom životnom iskustvu i bavi se bolnim preispitivanjem događaja iz rane adolescencije, koji su tada pohranjeni kao romantična ljubavna dogodovština, ali se iz vizure sredovečne žene odjednom pomalaju kao školski primer seksualnog zlostavljanja dece. Drugi film je *La vérité*, proslavljenog japanskog režisera Hirokazu Korede. On se bavi odnosom između majke, neprestano zauzete i sobom opsednute filmske dive, i ćerke, koja je rasla u njenoj senci i sa osećajem zapostavljenosti. Kada majka pred kraj života napiše autobiografiju, to je povod za propitivanje kako je porodična prošlost zaista izgledala.

dešavaju razmatrani slučajevi. Kako sam kaže, svaki od tih usputnih zapisa predstavlja „udicu koju ću moći da zakačim na kraj kanapa i da takvom pecaljkom lovim prošlost po Begeju.“ (str. 58)

Akademik Varadi, otuda, poput pasioniranog slagača puzzle, spaja delove slagalica koje se pred našim očima transformišu iz suvoparnih pravnih izveštaja u svojevrsne mini-studije karaktera glavnih junaka. Tako, primerice, pravno utvrđenu činjenicu da su u jednom slučaju iz 1914. godine baron i vlastelinski kuvar razmenili šamare, autor nadopunjuje razmišljanjem na temu „ko je od njih dvojice mogao jače da udari“. Pa kaže:

Ako je baron, upravnik vlastelinskih dobara svoje argumente dopunio i šamarom, verovatno to nije prvi put učinio, ali je i kuvar mogao u tome imati određenu praksu. Da li je šamar kuvara bio uzdržaniji (jer je, ipak, reč o baronu)? Ili naprotiv? Može se pretpostaviti da uzdržanost protagoniste nižeg društvenog ranga traje samo dok druga strana ne pribegne fizičkom obračunu. Ali ako već i on razvlači šamar, kasnije neće biti uzeto u obzir da je šamar bio blag, pa onda – da ga đavo nosi – neka bude pošteno razvučeni šamar. (str. 39)

Iako ni u spisima kancelarije, ni u zvaničnim arhivima nije bilo moguće saznati kako je spor na kraju okončan, za autora je, čini se, od mnogo većeg značaja bilo da, nakon pokušaja rekonstrukcije odnosa glavnih aktera, može da zaključi da je iza kuvarovog inadžijskog ponašanja stajala „neka vrsta revolucionarnog nadahnuća. I poricanje klasa.“ (str. 46) Zato sa žaljenjem konstatuje da mu ostaje nepoznata dalja sudbina ovog kuvara, jer „iza privatnih revolucija posle sto godina teško ostaju tragovi.“ (str. 46)

U drugoj jednoj epizodi, čiji su glavni junaci nepismeni seljak i zastupnik grofa, a pravni spor oko kojeg se priča vrti tiče se pitanja da li je zaključen „otkup na večito“, autor ponovo nastoji da zagrebe ispod pravne površine, pa se pita naglas kako su ova dvojica „zapravo pregovarali“ – „Da li su seli za sto kako bi to bilo prirodno između jednog prodavca i jednog kupca (recimo, preduzetnika)? Da li je bilo možda i kafe na stolu? ... Da li je na poziciju, koju su na poprištu događaja zauzimali njegovi protagonisti, na bilo koji način uticala okolnost da ni Bočan, ni njegova žena nisu znali ni čitati ni pisati?“ (str. 66)

Za razliku od detektiva, koji obilje dostupnih činjenica sortira i svodi na one najvažnije koje će mu pomoći da reši slučaj, akademik Varadi primenjuje obrnuti postupak – on nesporno utvrđene pravne fakte želi da stavi u širi vremenski i prostorni okvir i tako udahne život svojim junacima. Često je reč o nezahvalnom zadatku, jer sve čime raspolaže liči „na komadiće leda koji tu i tamo još plutaju po otkravljenom Begeju.“ (str.

154) Zbog toga je neretko primoran da traga za odgovarajućim narativom unutar kojeg bi završna sklopljena slika delovala kao što koherentnija celina. To samo po sebi ne čudi, jer posezanje za narativom svojstveno je pravnicima, koliko i pripovedačima. Čuveni američki pravnik i sudija Ričard Pozner o tome kaže: „Priče igraju veliku ulogu u pravnom procesu. Svaka od strana u sporu, i tužilac i tuženi, pripoveda jednu priču, koja je zapravo prevod njihove 'stvarne' priče u narativ i retoričku formu koja je dozvoljena pravom, a na poroti je da izabere koja im se priča više sviđa.“² Kao vrsni pravnik, akademik Varadi najpre izlaže potencijalno najjače procesne narative dveju strana u nekom sporu, da bi se u hodu prebacio u cipele pripovedača i zauzeo neutralnu poziciju s koje će u prvi plan istaći pitanje koje ne može biti predmet pravničkog nadgornjavanja. Tako slučaj lične sobarice grofa Harnonkura, koja je pred sudom optužena za paljevinu kojom je učinjen pokušaj ubistva, izlaže kao uzbudljivu storiju o ljubavnom trouglu u kojem je mladi grof, po svoj prilici, bio samo „kolateralna šteta“, a prava meta je bila „suparnica u ljubavi“ prema nadzorniku, kapetanu Trojeru. O ishodu krivičnog postupka se ponovo iz spisa ne može ništa doznati, ali to autora ne muči previše, jer je za njega ključno pitanje „da li je posle svega što se dogodilo, [sobarica] Agneš Horvat osvojila kapetana Trojera“. Razrešenje tog čvora, međutim, „nije zavisilo od advokata.“ (str. 55)

* * *

Akademik Varadi se na jednom mestu priseća Kamijeve misli: „Da bi neko bio mlad, za to je potrebna i jedna budućnost.“ (str. 165) Što se čoveku u životu više sužavaju vidici budućnosti, on se sa sve većim žarom okreće prošlosti, koja mu se nekada činila ne preterano izazovnom teritorijom za istraživanje. Ečanski predmeti su sve vreme bili pohranjeni u arhivi advokatske kancelarije i, pritom, porodici Varadi su bila „važna ečanska sećanja“, ali autor priznaje da mu ona dugo „nisu bila uistinu poznata.“ Prvi, doduše daleki, okidač za nastanak ove knjige mogao je biti susret „sa ečanskom prošlošću“ u liku jedne ečanske grofice, sa kojom se autor sreo najverovatnije u proleće 1991. godine u Kaliforniji. Po vlastitom priznanju, i taj susret, za koji nije siguran kako je do njega uopšte došlo, brzo se „pretvorio u krhotinu sećanja“ koju je „morao skloniti u stranu“, što je i učinio. Vreme je pokazalo da nije „siguran od kakvog je sećanja ta krhotina“, niti „gde joj je mesto“. (str. 215)

2 Posner, R. A., 1997, *Legal Narratology*, *The University of Chicago Law Review*, Vol. 64, No. 2, p. 738.

Završavajući čitanje, stekao sam utisak da je, vraćanjem ečanskim sudskim spisima iz advokatske arhive, akademik Varadi pronašao pravi „mamac“ za uspešno pecanje po mutnim vodama prošlosti. Krajnji „ulov“ je ova knjiga, kojom će se, s jedne strane, bespovratno ugraditi u kolektivno porodično sećanje na ečanske događaje, a s druge strane, trajno obogatiti srpsku književnost unikatnim delom dokumentarne proze.

Dostavljeno Uredništvu: 9. aprila 2020. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 22. maja 2020. godine